

Godina Aristotela

*Nikola Stanković**

Prije 2400 godina u grčkoj Stagiri rodio se Aristotel. Zašto je to tako važna godišnjica da se cijela 2016. godina proglašava Aristotelovom? Kad bi se to pitanje postavilo različitim poznavateljima njegovih spisa, odgovori bi vjerojatno bili prilično različiti. Neki bi ga nazvali najvećim filozofom ili bi mu tu titulu pisali velikim početnim slovom »Filozof«. Drugi bi pak držali da je od njega veći njegov učitelj Platon, koji je u svojoj Akademiji, izravno ili neizravno, kroz 20 godina usmjeravao Aristotelovu težnju prema najuzvišenijem naravnom znanju i najboljoj znanosti tako da je zaista postao originalnim misliljem, a ne tek kopijom ili sabirateljem mudrih izreka svojih prethodnika i suvremenika. Imao je načelo da mu je istina draža i od najdražih prijatelja — pa čak i od Platona.

Glede filozofskog načina života, i jednomu i drugomu neki bi pretpostavili Sokrata. On je neprestance vodio živahne filozofske dijaloge, tako da se njegova filozofija nije imala vremena pretvarati u mrtva slova poredana na pergameni, koja bi, eventualno, nekome bila povodom da ih oživi te istinski filozofira. Živa je riječ Sokratu bila na prvom mjestu — doduše, i u Platona je ona imalo prednost pred onom zapisanom. Znakovito je da je Platon uglavnom pisao dijaloge. I Aristotel je na početku pisao u dijaloškom obliku, a kasnije su mu razgovori u šetnji ispod trijemova u Liceju u Ateni imali toliko važnu ulogu da mu se i škola nazvala šetalačkom ili peripatetičkom, a njezini polaznici i sljedbenici peripateticima. U spisima koji mu se pripisuju nije uvijek jasno što je on sam, od svojih istraživanja, predavanja i razgovora, zapisao i redigirao, što su zabilješke njegovih učenika ili što su pak kasniji umetci.

Stoga, ako želimo kratko i shematski govoriti o tim velikim tražiteljima istine, postoji opasnost da im nanesimo nepravdu pretvarajući dijalog sa živim ljudima u eventualni dijalog sa zapisanim, mrtvim riječima, kojima možda, oživljujući ih, udahnemo drukčiji život negoli su ga imale kad su izgovorene i zabilježene u svoje vrijeme. K tomu, ako nismo uvijek sigurni pripadaju li misli i spisi koji su do nas dospjeli u cijelosti onima kojima se pripisuju, to ne znači da je sve falsificirano, umetnuto i podmetnuto tim velikim ljudima. Ne treba ni spominjati da bi zaista bio genijalac onaj koji bi sve to izmislio i njima pripisao.

* Prof. dr. sc. Nikola Stanković, Sveučilište u Zagrebu — Fakultet filozofije i religijskih znanosti. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: snikola@ffdi.hr

U svakom slučaju, čovjeka obuzima veliko strahopoštovanje prema ljudima koji su tako ozbiljno i zauzeto propitivali što se može znati o mnoštvu stvari i njihovim svojstvima, o kozmosu kao cjelini te čovjekovu mjestu i zadaći u njemu. Mnoštvo bića koja se neprestano kreću izaziva i mnoštvo pitanja, primjerice o onom svima zajedničkom, o nastanku i propadanju, o vrstama i stupnjevima pojedinih bića, o uzrocima, pa o biću kao biću, o mogućnosti spoznaje te kako čovjek treba misliti i zaključivati, živjeti, govoriti i djelovati kako bi čovjek zaista bio sretan. Da bi se spoznalo što su ti veliki učitelji ljubitelji mudrosti naučavali, pomno i oprezno valja istraživati, primjenjujući i najnovije metode kritike tekstova.

Doduše, temeljna pitanja o zbilji nisu prvi postavili Sokrat, Platon i Aristotel. Već se u grčkim epovima nalaze naznake znatiželje u vezi s nastankom, redom, ustrojem i smislom svega postojećeg. Spomenutoj trojici bilo je stalo do sustavnog i utemeljenog znanja, za koje je već Sokrat povjerovao da je moguće, a toliko ga je cijenio da ništa od onoga što je mislio da zna nije zavrjedilo da se nazove istinskim znanjem. Znajući to, ipak je barem nešto zasigurno znao. Tako se spasio od potpunog skepticizma, uvjeren da je istinsko znanje dohvatljivo, ali se postupno valja probijati do njega. U svojim se razgovorima trudio oko toga da opovrgne sve što je imalo privid znanja, a nije bilo ono pravo. Prema Platonovu svjedočenju, sofisti se u dijalogu s njime nisu odviše dobro proveli.

Platon nas je u svojim dijalozima dobrano zainteresirao za problematiku znanja. I on je bio uvjeren da se do znanja može doći, ali problem je bio u tome što je za njega ono bilo moguće samo o vječnim i nepromjenjivim predmetima, a sjetilima zamjećujemo samo pojedinačna bića u neprestanom kretanju, promjeni, nastajanju i nestajanju. Platon se trudio da pojam znanja pročišćava tako da postupno odbacuje sve ono što znanje nije. Služeći se dijalektičkom metodom, nikad nije došao do neupitne konstatacije što znanje uistinu jest — neprestano je upozoravao na ono što ono nije. Kako definicija ne može biti negativna, u njegovim dijalozima ne nalazimo konačnu definiciju što znanje jest.

Dakako, i Aristotel se morao pozabaviti znanjem. Prva rečenica u njegovoj knjizi koju danas naslovljujemo *Metafizika* glasi: »Svi ljudi teže znanju po naravi.« Nije ta težnja stečena tijekom povijesti ili naknadno dometnuta — ona je dana samom čovjekovom naravi.

Budući da svaki trenutak vremena zahtijeva onaj ispred, Aristotelu je nezamislivo da je vrijeme nastalo. U shvaćanju vremena razlikovao se od svojeg učitelja Platona. Posebno je razlika i izvornost Aristotelove misli došla do izražaja u odbacivanju ideja kao vječnog, nepromjenjivog i zasebnog svijeta izvan osjetilnih bića. Doduše, i sam Platon imao je puno pokušaja i poteškoća u razjašnjavanju odnosa vjećnih i nepromjenjivih ideja i njihovih imitacija ili participacija u pojedinačnim osjetilnim bićima. Ne može se reći da je to Platon definirao tako da se tu ne bi imalo što i nadalje istraživati i propitivati. Dijalozi su uvijek otvoreni za daljnju raspravu.

Kako je poznato, Aristotel je držao nauk o idejama, kao zasebnom carstvu, posve nepotrebnim. Ne postoje dva paralelna svijeta — osjetilni promjenjivi i

vječni nepromjenjivi. Postoje pojedinačna bića koja mi shvaćamo na općenit način. Za njega su ideje stečeni općeniti i apstraktni pojmovi našeg razuma.

No, ni Aristotel nije mogao izdržati bez nečeg vječnog i nepromjenjivog uz pojedinačna, promjenjiva i pokretana bića. Promišljajući što biće jest ukoliko je biće, pošao je od pojedinačnih osjetilnih bića, koja dakako imaju svoja svojstva. To prvo što zamjećujemo kao pojedinačno biće nazvao je supstancija. Ona je prva u redu bića i od nje se mora razumijevati što biće jest. Dakako, iskustvo pokazuje da ima puno takvih pojedinačnih, osjetilima zamjetljivih, međusobno odvojenih bića. Supstancija ima svoj bitak u sebi, a njezina svojstva, pak, imaju ga na njoj i zovu se akcidenti. Zajedno sa supstancijom čine takozvane kategorije i u postojanju i u mišljenju. Ima ih deset. One su veza između ontologije i logike, postojanja i spoznaje, bivstvovanja i mišljenja.

Osjetilima zamjetljive supstancije, čemu se najprije može reći da su bića, neprestano se kreću. Kretanje se razumije u širem smislu (nastajanje i nestajanje, kvantitativna promjena, kvalitativna promjena te, za njegovu filozofiju veoma važno, lokalno gibanje). Da bi bilo kretanja te da bi se, primjerice, omogućilo lokalno kretanje bića, mora ih nešto pokretati — prevesti ih iz stanja mogućnosti u zbiljsko kretanje prema novoj aktualnosti. Nema kretanja bez uzroka kretanja. A budući da kretanje mora biti neprestano, jer o njemu ovisi vrijeme, koje iz spomenutog razloga ne može ni nastati ni nestati, mora biti i nešto što vječno pokreće. O tome se izričito raspravlja napose u dvanaestoj knjizi *Metafizike*. Ona je neki sažetak tema fizike i metafizike.

Tako Aristotel dolazi do nečeg vječnog i nepromjenjivog koje sve u svijetu pokreće, a samo se ne kreće pa, jasno, nije ni pokrenuto. Da je pokrenuto, zahtijevalo bi neko drugo zbiljsko biće koje bi ga pokretalo, a njega opet drugo — i tako unedogled. No, budući da, prema Aristotelu, u beskonačnostima nema prvog, nemogućim se pokazuje red djelatnih uzroka u beskonačnom nizu. Stoga mora postojati jedan zbiljski, a ne tek mogući pokretnik koji je nepokrenut, to jest, u svojem postojanju posve neovisan o drugom ili o drugima. Da bi mogao vječno postojati i pokretati, ne smije biti podvrgnut nikakvoj potencijalnosti koja ne bi bila ostvarena. Potencijalnost znači neozbiljenost, a to pak znači da biće njom obilježeno nije i ne može biti čista zbilja, čista djelatnost koja ničim nije ugrožena i uvjetovana. Jedino je, dakle, čisti bitak sposoban vječno djelovati i pokretati — jer je čista djelatnost.

Budući da je njemu po naravi djelovati, on se ne može umoriti ili iscrpsti. Tako zamišljeno pokretalo jamči kretanje i omogućava neprekidne promjene u svijetu — zbivanje s kojim se vrijeme poistovjećuje ili je nešto na njemu. Uvodeći u svoju filozofiju misao o onom najboljem, živom, vječnom i nepromjenjivom koji spoznaje ono nabolje, samog sebe kao mišljenje mišljenja, a ne tek promjenjivo i nestalno, Aristotel se time približio Platonovu shvaćanju o vječnim i nepromjenjivim predmetima mišljenja.

Aristotel se, međutim, nije zaustavio samo na pronalasku vječnog i nepromjenjivog pokretnika svih zbivanja u prirodi (*fysis*), nego se i u spoznaji morao okrenuti nečemu vječnomu što omogućuje svako demonstrativno mišljenje.

Nemoguće je, naime, sve uvijek dokazivati. To bi nas vodilo u nedogled te ništa ne bismo mogli demonstrirati. Kako je znanje zasigurno moguće, mora postojati i mogućnost dokazivanja. Moraju, dakle, postojati istine, uvidi, načela koji se ne dokazuju, a podloga su od koje se polazi kao od nedvojbene spoznaje. Do njih se ne dolazi zaključivanjem, nego umskim uvidom ili sposobnošću shvaćanja. Tu sposobnost bismo mogli razumjeti kao sposobnost uvida u prva načela mišljenja, ali i postojanja. Ima iskaza u čiju istinitost ne možemo sumnjati pa zato mogu služiti kao opće, nedvojbeno istinite premise pomoću kojih se dolazi do ispravnog i istinitog zaključka.

Uvid u načela nešto je božansko što čovjeku omogućuje da iz mnoštva zamjedbi i iskustava izluči ono zajedničko te se tako indukcijom penje do sve općenitijih spoznaja. Čovjekov um nije osposobljen samo za uviđanje, nego i pamćenje pojedinačnosti svedenih na općenitost. Tako je omogućena znanost o prirodi.

Budući da je Aristotelu najprije stalo do promatralačke ili teoretske znanosti, do spoznaje što biće jest i njegovim uzrocima, moguće je, polazeći od njega, voditi dijalog sa svakim komu je stalo do otkrivanja istine o zbiljnosti bića. Kad se do nje dođe, i ako se do nje dospije, lakše se vidi što čini istinsku čovjekovu sreću, kakvi njegovi čini trebaju biti te potom i kako se stvaralački može izražavati. Aristotel je bio trajna inspiracija tražiteljima istine. Ljudima našeg vremena valjalo bi vratiti vjeru u istinsko znanje, koje je višeg ranga od pukog prirodoslovlja. Koliko god vrijedno i potrebno, ipak ono samo sobom sebe ne utemeljuje i ne opravdava. Aristotel je imao potrebu nadići ga.

U svakom slučaju, naše vrijeme trebalo bi se liječiti Aristotelom. Mnogi ljudi nastoje više sofistički nametnuti svoju misao ne brinući se kako stvari doista stoje. Aristotel je pak posvetio svoje vrijeme istini i putu do nje, što ne znači da ne može biti napretka nakon njega, ali jedva komu može biti stalo do nje više negoli njemu. Komu je stalo do istine, a ne do svojih mnijenja ili tuđih, neka se natječe s Aristotelom! Ako to čini kršćanin, vidjet će da ni Aristotel nije daleko do Kraljevstva Božjeg. U enciklici *Fides et ratio* Ivan Pavao II. tvrdi da vjera bez čvrstih misaonih struktura ostaje pukim promjenjivim osjećajem, bez općenite vrijednosti. U razgovoru s Aristotelom, kao što je činio sveti Toma Akvinski, bez sumnje vjera može biti na dobitku, a da ne prestane biti prihvaćenim Božjim milosnim darom koji rasvjetljuje i razradenu naravnu spoznaju. Naravno, treba imati što rasvijetliti.